

Viktor Vladimirovič Vinogradov

Stylistika — teorie poetické řeči — poetika

(Stilistika — Teorija poetičeskoj řeči — Poetika, 1963)

Teoretický výklad ruského lingvisty, zakladatele jazykovědně zaměřené stylistiky umělecké literatury, o vztazích tří disciplín zkoumajících literární dílo.

Po Úvodu (3–4) shrnujícím cíl práce je v 1. kap. Úkoly stylistiky (5–93) vymezena stylistika umělecké literatury ve vztahu ke stylistice jazyka a stylistice řeči (tj. k různým způsobům společenského užití jazyka, 5). Za nejdůležitější princip diferenciací stylů pokládá Vinogradov společenské funkce jazyka (6); poukazuje na historickou proměnnost funkčních stylů, jež se na jejich základě vydělují, na jejich vliv na styly a žánry umělecké literatury (7) i na souvislosti stylistické analýzy literárního díla se stylistikou jazyka (8–13). Stylistika řeči, vymezená na základě dialektického vztahu jazyka a řeči, zkoumá řeč jako řečovou činnost (*řečevaja dějatělnost'*, 14), a to v různých oblastech společenské komunikace (14). V rámci stylistiky řeči se věnuje pozornost rozdílům mezi řečí mluvenou a psanou (15–17), monologickou a dialogickou (17) a skazu jako specifické stylizaci mluvy kombinující různé postupy monologické řeči (18). Monolog, chápaný na rozdíl od dialogu, nejběžnější formy sociálního styku, jako specifická forma řeči porušující hranice sociálně nivelizovaných sémantických a syntaktických schémat (19), je ve vztahu k běžně mluvenému vyjadřování členěn na monolog přesvědčovací, lyrický, dramatický a sdělovací, dále na monolog-úvahu a monolog vyprávěcí (20–22). Vložena je jeho vazba k dialogu (23–24), podíl obou těchto postupů na utváření charakteristického obrazu subjektu promluvy (*subjekt řeči*, 25) a jejich tvůrčí využití a přetváření v umělecké literatuře (různé sociálně řečové styly u Nikolaje Semjonoviče Leskova, 30–33). Výklad o vztazích mezi normou spisovného jazyka a jeho užitím v umělecké literatuře, o vztazích mezi styly umělecké literatury a paralelně existujícími styly jazyka a řeči (34–35) je ilustrován rozbořením funkce příjmení v próze (35–38), funkce sociálních a teritoriálních výrazů (Alexandr Ivanovič Kuprin, Ivan Bunin,

39–46), sociálně profesionálních výrazů (Anton Pavlovič Čechov, 46–51) a funkce výrazů expresivních (Čechov, 54–55, 57–61). V umělecké literatuře je expresivita centrem utváření stylu i výstavby postav (53), podílí se na budování individuální řečové struktury i na (historicky pojímané) individualizaci stylu (62). Ve vztahu k problémům individuálního stylu, pokládaného za základní kategorii stylistiky novodobé umělecké literatury (72), se osvětluje i problematika řeči básnické (*stichotvornaja reč*, 70), a to též z hlediska historického (65–70). Všestranná analýza individuálního stylu je jedním z podstatných úkolů lingvisticky orientované stylistiky umělecké literatury (78–79), jež zkoumá styl (viz stylistický rozbor Čechovových povídek, 80–89) jako „vnitřně celistvý a jednotný systém vzájemně spjatých strukturních elementů vstupujících do různých druhů vazeb a vztahů“ (79). Takto pojatá stylistika se pak, opřena o stylistiku jazyka a stylistiku řeči, orientuje (též s přihlédnutím ke gramatice a sémantice daného jazyka) na všechny složky stylu literárního díla, stylu autora, literárního směru (89), analýze podrobuje všechny řečové prvky literárního díla (z hlediska strukturně popisného, historického, historicko-srovnávacího a typologicky-srovnávacího, 92). Za ústřední stylistickou kategorii lingvisticky orientované stylistiky (odlišné od stylistiky literárněvědné, zaměřené na postžení estetické povahy a estetické síly literatury) považuje Vinogradov obraz autora (a jeho řečovou strukturu, 91–92).

V úvodu 2. kap. Slovo a obraz (94–129) je v návaznosti na diskusi v časopise *Voprosy literatury* (1959–1960) problematika slovesně uměleckého obrazu uvedena do vztahu s příznačnou „obrazností“ příslušného národního jazyka (94–95). Na základě rozborů různých koncepcí obraznosti (95–114) a výkladů o obraznosti v jiných druzích umění (116–119) je slovesný obraz definován jako „esteticky organizovaný strukturní element stylu literárního díla“ (119). Otázka obraznosti přesahující rámec slova v pojetí lexikologickém tak nevyhnutelně souvisí se základními problémy estetiky slova uměleckého (123). Jeho obraznost je důsledkem dvouplánovosti významového zaměření (korespondence se slovem příslušného národního jazyka a paralelní zacílenost k světu formovanému v literárním díle a k jeho specifickému systému vazeb slov, kompozičních prvků apod., 125). Ve struktuře obrazu autora sjednocujícího všechny složky díla včetně jeho obraznosti je pak zahrnuto hodnocení zobrazeného světa, vztah autora díla ke skutečnosti i její hodnocení (125). Vzhledem ke specifice literárního díla jakožto uměleckého odrazu skutečnosti je k objasnění otázek obraznosti žádoucí spolupráce lingvistiky s literární vědou (127–129).

Ve 3. kap. O teorii poetické řeči (130–163) se teorie a historie poetické řeči vymezuje jako samostatná lingvistická disciplína (130) zkoumající kvalitativní užití jazyka a řeči na všech strukturních rovinách z estetického hlediska (fonické, metrické, rytmické, melodické, morfofonologické, syntaktické, lexikálně sémantické, frazeologické, obrazné aj. vlastnosti a prvky estetiky organizované a zaměřené řeči, 132–159), a to s přihlédnutím k plánu obsahu (139). Poetika je ve vztahu k teorii poetické řeči disciplínou obecnější povahy, zkoumá nejen jevy spjaté s poetickou řečí, ale i další stránky výstavby díla a útvarů lidové slovesnosti: motiv, syžet a jeho rozvíjení, kategorii času, kompozici ve smyslu obsahovém, řečovou charakteristiku postav, žánrové a strukturní rozdíly monologické a dialogické řeči, vliv ideově-tematického plánu díla na jeho jazykově slohovou podobu (159–160). Závěrečná úvaha o historičnosti disciplín zkoumajících literární dílo (160–161) ústí v rozlišení teorie a historie poetické řeči a teoretické a historické poetiky (ta vedle metod lingvistických pracuje i s pojmy uměnovědnými a literárněvědnými, 162–163).

Ve 4. kap. Poetika a její vztah k lingvistice a teorii literatury (164–200) je poetika vymezena jako disciplína zabývající se formami, druhy, prostředky a způsoby slovesné umělecké tvorby, strukturními typy a žánry literárních děl, a to ve vztahu ke stylistice jazykovědné i literárněvědné (často považované za součást poetiky, 164–167). Na základě kritické analýzy názorů na obsah, úkoly a principy budování teoretické a historické poetiky (167–184) se za jeden z hlavních úkolů poetiky — disciplíny podle Vinogradova svou povahou historické, a tedy „nerozpusťitelné“ v teorii literatury (181–182) — považuje odhalení historických zákonitostí utváření různých druhů a typů organizace slovesně uměleckých estetických celků. V souvislosti s tím se v oblasti poetiky navzájem doplňují lingvistické, esteticko-stylistické, literárněvědné aj. uměnovědné přístupy ke studiu struktury uměleckého díla (183–186); tato teze je ilustrována ve vztahu ke studiu románu (196–198).

Po závěru (201–208), rozděleném na části I. O stylistice (201–205), II. O poetice (206–207), III. O teorii poetické řeči (207–208) a shrnujícím nejpodstatnější rysy jednotlivých disciplín, následují Dodatky: Problémy stylistiky ruského jazyka v pracích Michaila Vasiljeviče Lomonosova (211–234) a Otázky poetiky a stylistiky v literárněkritických pracích Konstantina Alexandroviče Fedina (235–250).

Vinogradovy studie byly ve vědeckém kontextu počátku 60. let výrazem dobově typického metodologického úsilí¹ vy-

1 K. Hausenblas – L. Doležel, O sootnošenii poetiki i stilistikii, in: D. Davie et al. (eds.), *Poetics — Poetyka — Poetika*, Warszawa 1961, s. 39; L. Doležel, Na okraj sovětských diskusí o jazyce a stylu uměleckých děl, *Československá rusistika* 1961, č. 4, s. 219–224; T. A. Sebeok (ed.), *Style in Language*, Cambridge (Mass.) 1960.

mezi hranice styčných disciplín a jejich kompetencí při zkoumání literárního díla; do tohoto rámce se ovšem zprostředkovaně promítají zásadní problémy pojmoslovné (podstata literárního díla, vymezení stylu) i metodologické. V kritickém odstupu od subjektivně intuitivní metodologie, reprezentované např. Karlem Vosslerem a → Leo Spitzerem,² od prací ruské formální školy (s níž se u vědomí hranic formální metody záhy rozešel) i od řady prací novějších vychází Vinogradov — s cílem objektivizovat analýzu díla — z metodologie funkční a strukturní lingvistiky skloubené s marxistickým pojetím literatury jako specifické formy společenského poznání. Takto orientovanému přístupu k literárnímu dílu dominuje (srov. i jazykovou přípravu autorovu)³ snaha o postižení jazykové stránky díla, jeho jazykového stylu. Jazyk díla je přitom zkoumán jako průnik „uměleckých forem literárního vyjadřování“ a „sociálních jazykových systémů“ vydělitelných v rámci dané epochy; analýze jsou podrobovány (jako už v rané práci Vinogradovově⁴ a patrně také pod vlivem dobového zájmu o tyto problémy) též vyšší, nadvětné „kompoziční formy jazyka“, tj. funkčně rozrůzněné typy monologu a dialogu (v poezii i v próze), funkční výzkum literárního díla je doplňován analýzou historickou.

S Vinogradovovým omezením pojmu styl pouze na vrstvy jazykové je ovšem spjata nutnost vyřešit problém stavebního principu díla (jakožto celku) projevujícího se v jednotlivých jeho složkách (srov. např. obdobně motivované Mukašovského sémantické gesto⁵). Pojem obraz autora, který Vinogradov využívá k postižení stylové jednoty díla, aktualizuje zároveň zprostředkovaně otázku tvůrčího subjektu, která byla v literární vědě věnovaná teorii díla právě v 60. letech hojně rozpracovávána.⁶ Spolu s postupně se prosazujícím širším pojetím stylu, totiž jako výběru a uspořádání prostředků jazykových (lingválních), paralingválních, tematických, textových, tektonických, popř. i výběru schémat textů jako celku, přebírá funkci integračního principu využití (tj. výběru, příp. modifikace a uspořádání) tvárných prostředků díla pojem styl (srov. např. v českém kontextu pojetí Karla Hausenblase, ve slovenském Františka Mika). S tím zákonitě souvisí seriózní přebudovávání disciplín zabývajících se literárním dílem, zvl. stylistikou a poetikou,⁷ spjaté se sílící interdisciplinarní zkoumáním díla (aplikace poznatků psychologie, teorie komunikace, teorie textu, integrovaných v té době zvl. zastřešujícím pojetím sémiotiky, ale i poznatků věd exaktních, např. matematiky, teorie informace apod.). Důsledkem interdisciplinarní je ovšem nejen nové vymezení hranic disciplín, v jejichž kompetenci analýza literárního díla spočívá,

2 K. Vossler, *Geist und Kultur in der Sprache*, Heidelberg 1925; L. Spitzer, *Stilstudien* 1–2, München 1928.

3 *Očerki po istorii russkogo literaturnogo jazyka XVII–XIX vv.*, Moskva 1934; *Russkij jazyk. Grammatičeskoe učenie o slove*, Moskva 1947.

4 *O chudožestvennoj proze*, Moskva 1930.

5 J. Mukašovský, *Genetika smyslu v Máchově poezii*, in: *týž* (ed.), *Torso a tajemství Máchova díla*, Praha 1938, s. 13–110.

6 Srov. u nás např. práci Miroslava Červenky *Významová výstavba literárního díla* (vznikla ke konci 60. let, vyd. až 1992).

7 V. V. Vinogradov (ed.), *Issledovanija po poetike i stilistike*, Leningrad 1972; M. R. Mayenowa, *Poetika teoretična. Zagadnienje jazyka*, Wrocław et al. 1979.

ale i potřeba poměrně zásadního přebudování celého pojmoslovného aparátu.

Ve vědním kontextu konce 50. a počátku 60. let sehrály Vinogradovy práce⁸ — zvl. obrácením pozornosti na výrazové, tvárné prostředky díla — významnou úlohu i tím, že podnítily rozvoj lingvostylistických analýz (v samotném Sovětském svazu v té době opomíjených). Výklady vymezující metody a předmět lingvisticky orientované stylistiky, stylistiky umělecké literatury, teorie poetické řeči a poetiky posloužily — jakkoli z dnešního hlediska často již samozřejmými soudy — k ujasnění základních dobových metodologických problémů, naznačily možnost skloubení analýzy výrazové a významové stránky díla a vývojově modifikovány položily základ k propracovávání takových metod komplexní analýzy literárního díla, jež jsou zaměřeny na uchopení jeho celkového sdělného smyslu.

Vydání

Stilistika — Teorija poetičeskoj řeči — Poetika, Moskva 1963 (z tohoto vyd. citováno). *Stilistika — Teorija poetskoj jezika*, Sarajevo 1971. *Stilistica e poetica*, Milano 1972.

Literatura

K. Koževniková, Nový příspěvek V. V. Vinogradova k otázkám stylistiky, *Estetika* 1964, č. 3, s. 268–270. V. Barnet, Viktor Vladimirovič Vinogradov, *Slavia* 1970, č. 3, s. 478–480. M. P. Aleksejev (ed.), *Poetika i stilistika ruskoy literatury. Pamjati akademika Viktora Vladimiroviča Vinogradova*, Leningrad 1971.

Viktor Vladimirovič Vinogradov (1895–1969)

Ruský lingvista a literární vědec. Široký okruh svých zájmů jazykovědných (gramatika, lexikologie aj.) sblížil v oblasti stylistiky s problémem jazyka literárního a s otázkami individuálních literárních stylů; patřil k zakladatelským postavám sovětské literárněvědné stylistiky. Od r. 1947 byl členem Akademie věd SSSR, ředitelem Ústavu ruského jazyka AV SSSR ad., od r. 1952 redaktorem časopisu *Voprosy jazykoznanija*, hlavním redaktorem akademického vydání gramatiky ruského jazyka. Jeho stylistické příspěvky, zvl. rozbory autorského stylu, patří v ruském kontextu k pracím opakovaně vydávaným. Další díla: *O chudožestvennoj proze* (1930), *Očerki po istorii ruskogo literaturnogo jazyka XVII–XIX vv.* (1934), *Jazyk Puškina* (1935), *Stil prozy Lermontova* (1940), *Stil Puškina* (1941), *Russkij jazyk*.

⁸ *O jazyke chudožestvennoj literatury*, Moskva 1959; *Problema avtorstva i teorija stilej*, Moskva 1961; *Sjužet i stil*, Moskva 1963.

Grammaticičeskoje učenije o slove (1947), *O jazyke chudožestvennoj literatury* (1959), *Sjužet i stil* (1963).

České překlady

Stati: Závěr ze studie O úkolech stylistiky, in: J. M. Lotman (ed.), *Poetika, rytmus, verš*, Praha 1968, s. 127–131. Slovensky též: *Problémy obsahu a formy v literárnom diele* (1960). Stati: Problém skazu v štylistike, in: M. Bakoš (ed.), *Teória literatúry*, Bratislava 1971, s. 371–387.

/am – vs/